

КЛАСОВА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу соціально-класової самоідентифікації населення України на підставі результатів репрезентативного соціологічного опитування. Переважна більшість населення визнає свою належність до певного класу, загальний перелік яких є сумішшю назв класів і верств, характерних як для радянського суспільства, так і для розвинених західних країн. Найважливішими чинниками класової самоідентифікації є рівень освіти, рід занять і доход. Зафіксовано суттєві відмінності щодо інтерпретації середнього класу та належних до нього соціально-професійних спільнот з боку представників влади і пересічних громадян.

Невід'ємною складовою класового аналізу як напряму сучасної соціологічної інтерпретації соціального простору є дослідження класової ідентичності, складного процесу виокремлення та розмежування певних соціально-класових спільнот та ототожнення членами суспільства себе з тим чи іншим класом [1]. На відміну від західної соціології, де вже десятиліттями відтворюються традиції класового аналізу, вітчизняна соціологічна думка лише розпочинає шлях вільного від ідеологічних догм, наближеного до загальносвітових теоретико-методологічних тенденцій **вивчення** класової структури та класової ідентифікації.

Сучасні процеси трансформації пострадянських країн супроводжуються соціально-структурними перетвореннями, формуванням нових прошарків, груп, класів, зміною місця у стратифікаційній системі вже існуючих, зумовлюють формування нових статусно-рольових відносин індивідів, маргіналізацію та зміну соціальної самоідентифікації. Даний процес, як зазначають соціологи, «характеризується крайньою нестійкістю як на рівні процесів, що відбуваються в соціальних групах і між ними, так і на рівні усвідомлення особистістю свого місця в системі суспільної ієрархії» [2]. Колишня радянська інтелігенція, наприклад, яка, за мірками західного суспільства, мала б перспективи стати середнім класом, за своїм матеріальним становищем опинилася на нижчих щаблях економічної ієрархії, при цьому не змінивши своїх соціально-професійних статусів та не переставши бути носієм культурного капіталу. Для багатьох індивідів характерним є розрив між «уявною» і «реальною» належністю до соціальної спільноти.

Якщо сучасним індустріально розвинутим суспільствам притаманна усталеність класових

© Бродська С. С., Оксамитна С. М., 2001

утворень, класових відносин та ідентичності, то в Україні, на думку одних дослідників, ми не можемо говорити про існування класів [3], а на думку інших, концепт класу не втрачає своєї актуальності і є одним з ключових дискурсів, через який ми зможемо зрозуміти сучасне суспільство [4]. У світовій соціології опрацьовано численні концепції класів та класові схеми, які ефективно застосовуються для емпіричних досліджень. Спроби застосування таких схем як основи соціально-класового аналізу пострадянської України виявилися досить вдалими, хоча виникає чимало невідповідностей, внаслідок різної міри узгодженості соціально-статусних характеристики одних і тих же позицій зайнятості. Проте певні загальні тенденції безперечні, що й підтверджують результати застосування адаптованих схем соціально-класової структури Дж. Голдторпа та Е. О. Райта для ідентифікації місця в соціальній структурі дорослих громадян України [5, 6]. Номінація елементів соціальної ієрархії та визначення їхнього порядку, ієрархічне впорядкування у соціальному просторі — процес, який постійно відбувається у суспільстві. Суб'єктами цього процесу є насамперед люди, наділені владою символічної номінації, офіційного розчленовування соціального простору, найменування різних спільнот, прошарків, класів, визначення їхніх ролей у розвитку суспільства загалом. П. Бурд'є говорить про величезну соціальну владу — владу утворювати групи, формуючи здоровий глузд [7]. Офіційна номінація — акт символічного навіювання, який має силу колективного, силу консенсусу, здорового глузду, оскільки відбувається через довірену особу держави, володаря монополії на легітимне символічне насилля. Така символічна легітимація соціальних класів поки що обмежується лише однією номінацією класу, а саме —

середнього. Які класові утворення його оточують — не говориться, хоча досить часто мова йде про масовий характер бідності в Україні.

Другим за значенням суб'єктом є, очевидно, суспільствознавці, дослідники та інтерпретатори наявного соціального порядку, висновки яких засновані на теоретичних та емпіричних здобутках вітчизняних та зарубіжних соціально-гуманітарних наук.

Третім суб'єктом, найбільш пасивним і «безголосим», є пересічні громадяни, що, перебуваючи під тиском символічної влади і влади номінування інших суб'єктів, ідентифікують своє місце в соціальному просторі суспільства та представників інших соціальних і професійних груп. Незбіг результатів роботи цих суб'єктів щодо розчленування та найменування ділянок соціального простору є очевидним. Складаються відмінні відчуття соціального світу та позиції в цьому світі, різні соціальні ідентичності. У спробах сконструювати свою ідентичність і досягти її прийняття суспільством взаємодіючі сторони, як правило, не рівні. Те, що говорять і повторюють одні люди, має величезний вплив — такі люди наділені владою; інші ж повинні сприймати себе й оцінювати свої якості, виходячи з того, що говорять можновладці. Виникає ситуація необхідності підпорядковуватися цінностям, які можуть не поділятися, сприйматись як несправедливість, що змушує більш-менш гостро відчувати статусну, класову чи іншу нерівність.

Визначаючи своє місце в соціальному просторі сучасного суспільства, громадяни України послуговуються низкою найменувань класів, про що свідчать дані опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України та Фірмою СОЦИС у 2000 р. (опитано 1200 осіб за репрезентативною вибіркою). Аналіз соціально-класової самоідентифікації населення України ґрунтувався на відповідях респондентів на запитання: «*Припустимо, Вас попросили визначити, до якого соціального класу чи верстви Ви належите. Що б Ви відповіли?*». Запитання було відкритим, оскільки ставилося завдання з'ясувати, назвами яких класів чи верств оперують респонденти, наскільки вживаними залишаються традиційні для радянських часів найменування (робітничий клас, інтелігенція, службовці, селяни) та чи стали поширеними назви класів, традиційні для західних суспільств, але останніми роками запозичені для нового розчленування соціального простору суспільства (вищий, середній, нижчий класи тощо).

Загалом запитання про класову самоідентифікацію не викликало труднощів у респондентів. Виявилось, що переважна більшість опитаних (83,4 %) вважають себе належними до того чи того класу/верстви. Цей показник лише трохи по-

ступається показнику британських соціологів, за даними яких близько 90 % опитаних зуміли віднести себе до певної класової категорії [8]. Відомо, що статус зайнятості та тісно пов'язані з ним рівень освіти і дохід є основним джерелом соціально-класової ідентичності. То ж якщо врахувати відповіді не всіх респондентів, а лише тих, хто на момент опитування мав постійну роботу, то серед останніх 92 % визначили свою класову належність.

Один з найвідоміших американських дослідників класової позиції та класової свідомості Ерік Райт вважає за доцільне говорити про два аспекти класової ідентичності: пізнавальний та діяльний (афективний) [9]. Пізнавальний аспект полягає у сприйнятті суспільства, в якому живеш, як класового, визнанні та засвоєнні пропонованої різноманітними суб'єктами схеми розчленування соціального простору на класи, а також умінні знаходити в цьому просторі своє місце, розташовувати себе серед інших людей і спільнот. Це здатність знати й могли визначити себе, свою класову належність. Діяльний аспект ідентичності виявляється у важливості для людини усвідомлення належності до того чи того класу, представленні себе іншим з позиції певного класу, готовності до спільних дій з іншими представниками свого класу. Класова належність є причиною активності в певних ситуаціях, домінуючи над іншими чинниками, що поєднують людей, як-от етнос, мова, стать, вік, партія, регіон тощо.

Знання про готовність до спільних класових дій залишилося поза межами можливостей аналізованого дослідження. Щодо пізнавального аспекту класової ідентичності, то його наявність цілком підтверджується результатами опитування. Українські громадяни доволі легко оперують низкою найменувань класів, визначаючи своє місце в соціальному просторі суспільства. У відповідях респондентів щодо класової належності були названі такі класи (див. табл.1).

Таблиця 1. Класова самоідентифікація населення України

Клас/верства	Загалом, %	Серед працюючих на момент опитування, %
Робітничий клас	28,2	34,2
Середній клас	14,1	15,7
Нижчий клас	13,4	11,0
Селяни	11,9	7,1
Службовці	7,2	10,8
Інтелігенція	5,7	8,4
Підприємці	2,1	3,4

Закінчення табл. 1.

Клас/верства	Загалом, %	Серед працюючих на момент опитування, %
Керівники (менеджери, управлінці)	0,6	0,9
Вищий клас	0,2	0,5
До жодного класу	6,4	3,0
Важко відповісти	8,7	4,5

Отже, як і очікувалося, словник найменувань класів, використаний респондентами, становить суміш назв соціальних

спільнот радянського періоду та нещодавно введених до номінального обігу притаманних західним суспільствам найменувань. Серед останніх найпоширенішим, тобто таким, що найчастіше звучить у ЗМІ та виступах і зверненнях найвищих державних посадовців, є середній клас. Тому його використання для самоідентифікації не є несподіваним. Чого не можна сказати про клас нижчий. Така «номінація» не є характерною для публічних виступів людей, наділених символічною владою, як і для публікацій ЗМІ. Західні соціологи також рідко послуговуються цією назвою. Частіше за середнім класом слідом іде клас робітничий, а не нижчий. Слово «нижчий» зазвичай використовується як прикметник, а не самостійна назва класу на кшталт «нижчий середній клас», «нижчий робітничий клас» поряд з «вищим середнім», просто «середнім», «вищим робітничим» та просто «робітничим» класами. Тому досить несподіваним виявилось називання 13,4% опитаних нижчого класу як місця власної соціальної локалізації у суспільстві. Найімовірніше, що цьому сприяла оцінка власного матеріального становища як незадовільного, низького, що й позначилося на соціальній самоідентифікації.

Найважливішим чинником диференціації класової самоідентифікації є, очевидно, рівень освіти людини. Принаймні і порядок, і кількісне наповнення класів, до яких респонденти визначили свою належність, є різною для індивідів, що мають початкову та неповну середню, середню загальну, середню спеціальну та вищу освіту (див.

табл. 2). Спільним для представників усіх чотирьох освітніх категорій є належність до класів, назви яких можна вважати соціальними неологізмами 90-х років — середній та нижчий. Ці класи як місце власного перебування у соціальному просторі згадувались усіма, незалежно від досягнутого рівня освіти, хоча остання суттєво впливала на частоту. Найчастіше до нижчого класу зараховують себе опитані з найнижчим рівнем освіти, майже кожен п'ятий. Представники всіх інших освітніх категорій від середньої загальної до вищої освіти також визнали свою належність до нижчого класу. Так вважає кожен десятий серед них.

Таблиця 2. Залежність класової самоідентифікації від рівня освіти респондентів (наведені відповіді, що перевищують 3 %)

Початкова і неповна середня освіта		Середня загальна освіта		Середня спеціальна освіта		Вища освіта	
Клас	%	Клас	%	Клас	%	Клас	%
Робітничий	29,9	Робітничий	37,6	Середній	22,6	Інтелігенція	31,5
Нижчий	18,8	Середній	19,2	Робітничий	21,2	Службовці	19,2
Селяни	23,6	Нижчий	10,4	Службовці	13,8	Середній	15,4
Середній	4,8	Службовці	5,8	Нижчий	10,1	Нижчий	10,0
До жодного	6,8	До жодного	6,5	Інтелігенція	9,7	До жодного	3,1
В/в	11,6	В/в	7,8	До жодного	7,4	В/в	4,6
				В/в	6,9		

Самоідентифікація з середнім класом є більш диференційованою рівнем освіти. Найрідше на неї вказували індивіди, що не мають навіть середньої освіти (4,8 %). Володарі дипломів про вищу освіту більшою мірою зараховують себе до середнього класу (15,4 %), проте не так часто, як випускники середніх загальних (19,2 %) та середніх спеціальних закладів освіти (22,6 %).

Як уже зазначалось, якщо людина на момент опитування працює, їй, очевидно, легше визначити свою класову належність, принаймні, вона рідше вдається до відповіді «важко відповісти» та «до жодного класу». Класова самоідентифікація працюючих респондентів залежно від рівня досягнутої освіти дещо різниться від загальних результатів, хоча основні тенденції зберігаються (див. табл. 3).

Близько половини респондентів на момент опитування (55 %) з тих чи тих причин не належали до категорії зайнятих. Рід занять решти у достатній для аналізу кількості представляли лише: спеціаліст з вищою освітою; спеціаліст з середньою спеціальною освітою; службовець; кваліфікований робітник та різнороб, підсобний робітник. Кількісне наповнення усіх інших категорій

Таблиця 3. Залежність класової самоідентифікації від рівня освіти респондентів, які працюють (наведені відповіді, що перевищують 3 %)

Початкова і неповна середня освіта		Середня загальна освіта		Середня спеціальна освіта		Вища освіта	
Клас	%	Клас	%	Клас	%	Клас	%
Робітничий	50,4	Робітничий	46,2	Середній	21,5	Інтелігенція	32,2
Нижчий	14,8	Середній	17,4	Робітничий	21,5	Службовці	18,9
Селяни	13,9	Нижчий	10,4	Службовці	18,7	Середній	13,3
Середній	7,0	Селяни	7,5	Інтелігенція	11,1	Нижчий	10,0
Службовці	3,5	Службовці	6,1	Нижчий	9,0	Підприємці	7,8
До жодного	1,74	До жодного	3,3	Підприємці	3,5	Робітничий	5,6
В/в	6,09	В/в	4,2	До жодного	4,2	До жодного	2,2
				В/в	3,5	В/в	4,4

зайнятості, на жаль, не перевищувало кількох десятків осіб. Тож маємо можливість порівняти класову самоідентифікацію лише представників перерахованих вище родів занять (див. табл. 4).

Таблиця 4. Залежність класової самоідентифікації від роду занять респондентів, %

Клас	Середній	Нижчий	Робітничий	Інтелігенція	Службовці	Селяни
Рід занять						
Спеціаліст із вищою освітою	13,3	10,0	1,7	48,3	15,0	1,7
Спеціаліст із середн. спец. освітою	26,5	4,6	17,4	11,4	19,8	4,6
Службовець	22,4	15,5	17,2	1,7	32,8	5,2
Кваліфікований робітник	11,4	9,1	57,4	1,7	2,8	10,8
Різнороб, підсобний робітник	13,2	19,8	52,8	0,0	0,0	2,2

Ще виразнішою є схильність фахівців із середньою спеціальною освітою відносити себе насамперед до середнього класу. Збіг роду занять та найменування класу, до якого індивід себе зарахував, найбільшою мірою виявляється щодо робітничого класу, інтелігенції та службовців. Це, безумовно, традиція радянського періоду, коли рід занять давав назву класу. Натомість у розвинених західних суспільствах рід занять і клас опосередковуються рівнем освіти, багатством, доходом, престижем тощо, оскільки загалом склалась і постійно відтворюється ситуація суттєвої узгодженості статусних характеристик. У наших умовах кризового й перехідного суспільства доход і матеріальний стан, престиж заняття в межах одного роду занять і рівня освіти є вельми диферен-

ційованими, часом на кілька порядків відмінними.

На жаль, дані аналізованого дослідження не дають змоги говорити про прямий, систематичний вплив доходу індивідів на їхню соціально-класову самоідентифікацію. Наприклад, майже однакова кількість опитаних, що мали за останній місяць дохід до 50 гривень, 101–150 гривень та понад 250 гривень зараховують себе до нижчого класу (див. табл. 5).

Хіба що стосовно належності до середнього класу можна говорити про певну тенденцію зростання класової самоідентифікації зі збільшенням суми особистого доходу.

Таблиця 5. Залежність класової самоідентифікації від особистого доходу працюючих на момент опитування респондентів, %

Клас/верства	Доход до 50 грн.	51–100 грн.	101–150 грн.	151–200 грн.	Понад 250 грн.
Середній	11,7	12,9	12,3	23,3	19,3
Нижчий	6,7	12,9	8,7	17,5	8,4
Робітничий	29,2	34,7	41,2	28,3	39,8
Інтелігенція	8,3	4,8	10,5	9,2	9,6
Службовці	5,0	11,3	15,8	11,7	10,8
Селяни	15,8	9,7	4,4	3,3	0,0
Важко відповісти	8,3	4,8	2,6	2,5	3,6

Слід відзначити також відсутність чіткої тенденції між доходом опитаних та належністю до робітничого класу. Від 30 до 40 % респондентів усіх категорій за особистим доходом визначають саме такий клас належності в структурі українського суспільства. Це свідчить про суттєву неоднорідність людей, що знаходять своє місце під однаковою назвою класу.

Дещо чіткішою є тенденція залежності самоідентифікації та самооцінки матеріального стану опитаних, який оцінювався як дуже низький, низький, нижче середнього, середній, вище середнього та високий. Дві останні оцінки матеріального стану за одиничними винятками не використовувалися респондентами як еквіваленти їхнього матеріального становища. Натомість абсолютна більшість використала дві перші оцінки (див. табл. 6).

Таблиця 6. Залежність класової самоідентифікації від оцінки респондентами свого матеріального стану, %

Клас/верства \ Матеріальний стан	Дуже низький	Низький	Нижче за середній	Середній
Середній	5,1	13,6	22,7	33,0
Нижчий	17,5	13,3	8,7	6,9
Робітничий	30,4	29,8	23,8	23,4
Інтелігенція	4,1	7,2	9,3	2,5
Службовці	6,6	7,7	9,3	6,3
Селяни	17,6	10,9	7,6	1,9
Важко відповісти	7,6	8,8	9,9	9,4

З підвищенням самооцінки матеріального стану збільшується кількість опитаних, що вважають себе належними до середнього класу. Збіг середнього матеріального становища та самоідентифікації з середнім класом становить 33 %. Чіткою є також протилежна тенденція, коли з підвищенням самооцінки матеріального становища зменшується частка респондентів, що визначили свою структурну позицію як нижчий клас. Хоча близько 7 % опитаних, які визначили свій матеріальний стан як середній, зарахували себе до нижчого класу суспільства.

Чоловіки й жінки дещо різняться щодо класової самоідентифікації, хоча про суттєві відмінності говорити немає підстав. Різниця полягає в більшій частці чоловіків, які визначили свою соціальну позицію в межах робітничого класу (різниця з жінками становить 15 %). Натомість жінки частіше відносили себе до інтелігенції, службовців та селян. Щодо належності до середнього та нижчого класів, значної різниці між статями не спостерігається, на відміну від віку людини, який суттєво позначається саме на ідентифікації з цими класами. Зі збільшенням віку опитаних статистично значуще зменшується частка тих, хто вважає середній клас місцем своєї локалізації у класовій структурі суспільства. Серед наймолодшої вікової категорії (18—29 років) ця частка сягає ледь не третини (28 %), зменшуючись до 3—4 %, характерних для представників двох найстарших вікових категорій. Натомість останні найчисленніше представлені серед нижчого класу та селян. Пік самоідентифікації з робітничим класом припадає на 40—49 та 50—59 років.

Отже, самоідентифікація з середнім класом найхарактерніша для людей до 30 років. На цю ж вікову категорію припадає найбільша частка тих, хто не зміг визначитися з класовою ідентифікацією, очевидно, поки що не знайшовши свого місця серед представлених в українському суспільстві соціальних спільнот.

Як стверджують західні дослідники, частка середнього класу майже в усіх розвинених капіталістичних суспільствах становить 55—75 % [10]. До його складу належить так званий старий і новий середні класи або вищий і нижчий. До старого, який кількісно значно поступається новому, традиційно зараховують дрібних та середніх власників, а також самозайнятих. Новий середній клас представлений насамперед освіченими й кваліфікованими фахівцями та менеджерами різних сфер зайнятості в суспільстві. За П. Бергером, новий середній клас, який об'єднує індивідів, професії яких пов'язані з виробництвом і розподілом знання в символічних формах, утворює клас носіїв знання [11]. Існуванням такого класу, його масовість вважається запорукою невідворотності процесів демократичного розвитку та економічного процвітання суспільства.

Якщо говорити про офіційне розчленування соціального простору, найменування наявних у сучасному українському суспільстві класів наділеними найвищою владою особами, то назви соціально-класових утворень не є численними, а фактично обмежуються номінацією одного класу, а саме — середнього. Переваги й соціальне призначення середнього класу визначається як реальна і впливова консолідуєча сила, спроможна забезпечувати економічну та політичну стабільність, бути стрижнем соціального партнерства, основним гарантом поглиблення реформ, запорукою майбутнього держави.

Аналіз офіційних промов і звернень Президента України, взятих як голос найвищого можновладця, наділеного найбільшою владою офіційної номінації, засвідчив, що досить часто згадуваний середній клас (на тлі повної мовчанки щодо логічно суміжних з ним вищого та нижчих класів) у сучасному українському суспільстві представляють чи насамперед повинні представляти такі соціально-професійні категорії як найчастіше згадувані працюючі власники, тобто власники акцій, нерухомості, земельних ділянок, представники малого та середнього бізнесу, фермери, а також управлінці середньої ланки, фінансисти та менеджери. Значно рідше честь належати до середнього класу виявляється також інтелігенції, але не всій, а лише тим, чиє існування ґрунтується знову ж таки на власності, а саме на інтелектуальній її формі (науково-технічна інтелігенція, вчені, діячі культури та освіти) [12]. Таке розгорнуте визначення середнього класу зустрічаємо вперше в посланні Президента України до Верховної Ради України 2000 р. До цього, починаючи з 1994 р., під середнім класом малися на увазі лише підприємці та дрібні власники, які окрім вказаної ідентифікації також неодноразово згадувались як окремий клас чи прошарок підприємців [12, 13].

До класу підприємців також зараховуються і фермери. Проголошується всебічне сприяння малому та середньому бізнесу — «каркасу, несучій конструкції» середнього класу [13, 290]. Чому ж надається така увага розвитку малого та середнього бізнесу? Тому що «... ці структури економіки утвердили себе на Заході як найбільш динамічні носії науково-технічного прогресу... соціальної стабільності» [14]. Але носіями науково-технічного прогресу на Заході є якраз представники нового середнього класу, переважна більшість яких є висококваліфікованими найманими працівниками, а не власниками чи самозайнятими. У нас же, з уст найвищої влади, поняття середнього класу продовжує залишатись еквівалентом малому бізнесу. Останньому, в свою чергу, чинять перепони псевдовласники — особи, «які не мають юридичних прав власності, але фактично володіють колишніми колгоспами, підприємствами та організаціями, використовують їх майно і доходи задля власного збагачення» [12,14].

У кожному щорічному зверненні Президента до Верховної Ради України наголошувалось на існуванні бідності в державі та необхідності у зв'язку з цим інтенсифікації реформ. В останньому щорічному зверненні (2001 р.) до Верховної Ради Президент особливо наголосив на існуванні та масштабах бідності в державі: «Україна належить до країн не лише з високим, а й зростаючим рівнем бідності. І хоча бідність з'явилась у країні не сьогодні і не є тільки наслідком трансформаційної кризи та прорахунків у проведенні реформ, нині вона перетворилася на один з найважливіших чинників формування соціальної напруги і соціальної нестабільності в суспільстві, стрімкого зниження народжуваності, зростання обсягів еміграції, включаючи нелегальну, погіршення стану здоров'я та зростання смертності, посилення процесів депопуляції» [15]. Президент наводить такі офіційні дані: до категорії бідних в Україні належить 27,8 % населення (13,7 млн), до злиденних — 14,2 % [15]. У зв'язку з цим Президент України видає Указ «Стратегія подолання бідності», де ще раз наголошується, що «зберігається тенденція до дальшого розшарування населення за рівнем доходів і збільшення масштабів бідності» [16]. В указі чи не вперше дається офіційне тлумачення бідності: «Бідність — неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний час» [16].

У Посланні Президента до Верховної Ради 2001 р. визнається, що представники, наприклад, таких професій як лікарі, освітяни, науковці, інженери в Україні не належать до середнього класу,

як у розвинених капіталістичних країнах. Люди з високим рівнем освіти та низькими доходами зараховуються чинною владою до «нових бідних». Тобто в сучасному українському суспільстві носії знання та фахової кваліфікації за своїм соціально-економічним становищем опинилися на нижчих щаблях соціальної структури, при цьому не змінивши свого професійного статусу та не переставши бути основним носієм культурного капіталу.

Це класові ідентифікації офіційної влади. А що думають пересічні громадяни? Представники яких соціально-професійних груп в Україні належать до середнього класу? Відповіді респондентів містили понад сто найменувань соціальних і професійних категорій, часом навіть із вказівкою конкретного місця роботи індивіда, що тільки й дає можливість називатися середнім класом. Спроба узагальнення більш ніж сотні найменувань мала такі наслідки: інтелігенція — 34,8 %; підприємці — 25,7 %; управлінці — 20,6 %; робітники — 14,8 %; службовці — 14,2 %; дрібні і середні бізнесмени — 8,2 %; люди з середньою зарплатою — 5,7 %; торговці — 5,4 %; юристи — 4,8 %; банкіри, фінансисти — 4,6 %; селяни — 4,1 %; працівник правоохоронних органів — 3,4 %; працівники фірм — 2,3 %; рекетири — 1,9 %; фермери — 1,5 %; багаті люди — 1 %; немає в країні середнього класу — 3,5 %; не знаю — 4,9 %.

Уявлення про підприємців, дрібних і середніх власників як представників середнього класу не є домінуючим серед населення. Такою ж мірою залишається поширеним сприйняття середнього класу як класу інтелігенції загалом. Для кожного п'ятого опитаного поділ на середній та інші класи, очевидно, збігається з поділом людей на керівників, управлінців і підлеглих. Традиційні для соціального поділу суспільства минулих десятиліть соціально-професійні групи робітників і службовців також є представниками середнього класу. Таку думку поділяють близько 15 % респондентів.

Таким чином, переважна більшість дорослого населення України (близько 90 %) знаходить своє місце в соціально-класовій структурі суспільства, тобто пізнавальна класова ідентичність (Е. Райт) легко конструюється. Для номінації власної класової належності водночас використовується низка назв класів і верств, традиційних як для радянського суспільства, так і розвинених західних країн. Належними до середнього класу найчастіше вважаються: інтелігенція, підприємці, управлінці, робітники і службовці, що загалом різняться від офіційної, з боку найвищих суб'єктів влади номінації складу середнього класу.

1. *Макеев С. О.* Класовий аналіз у сучасній соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— 2001.— № 3.
2. *Голенкова З. Т., Игитханян Е. Д., Казаринова И. В.* Маргинальный слой: феномен социальной самоидентификации // Социологические исследования.— 1996.— № 8.— С. 12.
3. Соціологія: навчальний посібник // За редакцією С. Макеева.— К. 1999.— С. 98
4. *Куценко О.* Повернення класів? Перспективи класового аналізу пострадянської реальності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— 2000.— № 1.
5. Подвижность структуры. Современные процессы социальной мобильности.— К., 1999.
6. *Кон М., Хмелько В., Заборовський В.* та ін. Соціальна структура і особистість за умов радикальних змін: порівняльний аналіз Польщі і України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.— 1998.— № 1—2, 3.
7. *Бурдые П.* Социология политики.— М.: Социологос, 1993.— С. 66—75.
8. *Gordon M., Rose D., Newby H., Vogler C.* Social Class in Modern Britain. London: Routledge, 1993.
9. *Wright E. O.* Class Counts: Comparative Studies in Class Analysis.— Cambridge: University Press, 1997.
10. *Голенкова З. Т.* Динамика социоструктурной трансформации в России // Социологические исследования.— 1998.— № 10.
11. *Бергер П.* Капіталістична революція.— К., 1995.— С. 64—85.
12. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000—2004 роки (Послання Президента України до Верховної Ради України, 2000 рік) // Праця та соціальна політика в Україні. Збірник аналітично-статистичних матеріалів за 1999 рік.— К.: Соцінформ. 2000.— С 6—22.
13. Держава і бізнес повинні чути й розуміти один одного. Виступ на Всеукраїнській нараді з питань підприємництва, 10 лютого 1998 року // *Кучма Л. Д.* Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи.— К.: Альтернатива. 2000.
14. Глибокі економічні реформи — шлях до відродження економіки, забезпечення суверенітету України. Виступ на нараді у Львові, 13 лютого 1995 року // *Кучма Л. Д.* Вірю в український народ. Вибрані статті, виступи.— К.: Альтернатива. 2000.
15. *Кучма Л. Д.* Україна: поступ у XXI сторіччя. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000—2004 роки, <http://www.kuchma.gov.ua>
16. Указ Президента про подолання бідності // Урядовий кур'єр. 18 серпня 2000 р. № 149.

Brodzka S. S., Oksamytna S. M.

CLASS IDENTIFICATION OF THE UKRAINIAN POPULATION

The paper analyses results of the public opinion survey on class identification of the Ukrainian citizens. The majority admit their belonging to one or another class. The list of such classes composes mixture of the former soviet classes names and classes of modern western societies. The main class identification factors are the level of education, income and professional occupation. There are different meanings of «middle class» among the higher governors and the ordinary citizens.